

Intensitat i caracterització de la segregació a l'escola catalana en clau lingüística.

Ricard Benito i Pérez i Isaac González i Balletbò

Resum

L'article que presentem es fonamenta en la recerca *Processos de segregació escolar a Catalunya* (2007, Editorial Mediterrània) que vam realitzar a 10 municipis catalans per conèixer els nivells de segregació existents a les diferents escoles (a P3, moment d'incorporació dels alumnes a l'escolarització universal) segons el nivell d'instrucció dels pares, la procedència i la llengua d'ús domèstic. De les tres variables anteriors, fins al moment no hem explotat la referida a llengua d'ús domèstic. Per tant, l'objectiu de l'article és aproximar-nos a la segregació que es produeix en funció de la llengua en aquests municipis catalans. Més enllà d'aquesta primera mirada descriptiva a la realitat catalana, també ens proposem relacionar la composició lingüística de les escoles amb la seva composició social, segons el nivell d'instrucció familiar (pare i mare), per veure fins a quin punt és un factor explicatiu clau. En tercer lloc, també volem conèixer com les característiques globals del municipi (volum global de catalanoparlants, nivell d'instrucció, volum d'immigrants) influeixen tant en els nivells de segregació lingüística existents com en l'explicació d'aïtal segregació en clau d'estatus acadèmic. La fonamentació teòrica de l'article es basa en dues consideracions. D'una banda, aportar una nova mirada i dades empíriques sobre la correlació existent entre llengua i estatus social a Catalunya en l'àmbit escolar. De l'altra, generar coneixement sobre les diferents densitats de catalanoparlants i castellanoparlants existents en espais de barreja social del país. D'aquests, l'escola emergeix com a espai clau pel seu potencial paper estratègic en l'establiment de llaços informals entre persones provinents de diferents realitats socials i lingüístiques.

Sumari

1. Introducció. El concepte de segregació lingüística
2. Intensitat de la segregació lingüística i incidència explicativa de la segregació residencial
3. Relació(ns) entre la composició lingüística de les escoles i la seva composició social
4. Conclusions
5. Bibliografia

1. Introducció. El concepte de segregació lingüística

L'objectiu d'aquest article és explorar quin és el nivell i quines són les característiques de la segregació lingüística a la xarxa escolar de Catalunya. El concepte "segregació lingüística" té prou connotacions i ressonàncies com per començar definint què considerem (i què no) en emprar-lo. En primer lloc, per segregació lingüística no entenem un procés d'exclusió lingüística intencionada i discriminatòria per part dels proveïdors de serveis escolars, siguin públics o privats. En aquest sentit, la xarxa escolar catalana no és lingüísticament segregada ni segregadora perquè no hi ha processos de selecció de l'alumnat atenent a criteris de competència o origen lingüístic. En segon lloc, tampoc entenem per segregació lingüística una diferenciació en l'oferta escolar en base a una doble xarxa catalana/castellana en la llengua vehicular que tingui com a efecte, desitjat o no, la separació escolar de dues comunitats lingüístiques. El sistema de conjunció lingüística català es construeix precisament en base a l'assumpció del català com a llengua vehicular exclusiva de l'escola. Des d'aquesta segona accepció, pot considerar-se que l'escola catalana és antisegregadora, atès que cerca la dissolució del component lingüístic com a definidor de l'assignació escolar, ja sigui per decisió del proveïdor educatiu, ja sigui com a efecte de la tria de les famílies.

La tercera accepció del concepte, que sí és la que nosaltres fem en el marc d'aquest article, defineix la segregació lingüística com la distribució desigual de l'alumnat entre les escoles en funció de la seva (de les seves) llengua d'ús domèstic. No ens referim, doncs, a la segregació en tant que intenció ni en tant que model, sinó com a efecte en la distribució d'alumnat dins de la xarxa escolar. En aquest sentit, no podem referir-nos a la segregació com un element que un sistema té o deixa de tenir, sinó com quelcom que existeix amb una determinada intensitat i amb unes determinades característiques.

L'interès de l'article rau en el fet que les diferents segregacions que trobem a les escoles – social, lingüística, de procedència, etc.– tenen conseqüències socials rellevants. L'escola defineix com a principis rectora l'afavoriment de la igualtat d'oportunitats i la lluita per la cohesió social. Des del nostre punt de vista, la segregació escolar més rellevant per a l'assoliment d'aquests objectius és la que fa referència al capital instructiu de les famílies – segregació social. El fet que en unes escoles es concentrin famílies amb estudis superiors i en d'altres, en canvi, pràcticament no s'hi escolaritzin famílies amb estudis postobligatoris, dibuixa uns contextos escolars desiguals que dificulten l'assoliment dels principis predicats.

Ara bé, al marge de la segregació social basada en el nivell d'instrucció dels pares, hi ha altres segregacions que tenen impactes socialment no desitjables. La segregació lingüística, que és la que ara ens ocupa, té com a primera conseqüència interferir en l'assoliment de l'objectiu de la immersió lingüística en català. Aquelles dinàmiques de segregació lingüística que generen contextos escolars amb una presència minoritària d'alumnes catalanoparlants dificulten la normalització de l'ús del català en els espais relacionals informals dels infants. Quan la segregació lingüística el que fa és generar escoles sense (pràcticament) alumnat catalanoparlant, el potencial distanciament instrumental i simbòlic dels alumnes envers el català pot tenir altres conseqüències a part de la manca d'ús en les relacions informals a l'escola¹. A més, la coincidència entre les lògiques de segregació social i lingüística, de la qual mirarem d'apuntar-ne la potència, pot fer que a la situació estructural desavantajosa (per l'absència de companys amb referents familiars amb estudis postobligatoris) que afavoreix la poca adhesió a l'escola, s'hi afegeixi la manca d'oportunitats de desenvolupament lingüístic en la llengua vehicular de l'escola més enllà dels espais estrictament acadèmics. Això té conseqüències en l'assoliment de competències lingüístiques i en la percepció social que es té tant d'una llengua com del col·lectiu dels seus parlants, que tendeixen a configurar-se com un "altre" distant i aliè (González, 2008; Martínez, 2008). Per tant, més enllà dels efectes sobre la normalització lingüística, l'existència de contextos escolars amb una presència molt minoritària de catalanoparlants (especialment aquells contextos escolars amb uns capitals instructius familiars baixos) també té els efectes negatius en el terreny de la cohesió social i de la igualtat d'oportunitats educatives –i socioprofessionals futures.

El fonament empíric d'aquest article es nodreix del treball de camp realitzat en la recerca Processos de segregació escolar a Catalunya² (Benito i González, 2007). Aquest treball de camp va consistir en l'administració d'un breu qüestionari a les famílies d'alumnes de P3 de 10 municipis catalans,³ amb l'objectiu de conèixer la distribució de l'alumnat entre les escoles d'aquests municipis en funció d'algunes variables familiars clau.⁴ En aquest article centrem la mirada en una d'aquestes variables: la llengua (o llengües) d'ús domèstic de la unitat familiar.

La selecció dels municipis de la mostra té una importància cabdal per recolzar el supòsit que els resultats de la recerca presenten una bona radiografia de la segregació escolar a Catalunya, en general, i de la segregació lingüística en particular. En aquest sentit, la tria va respondre a la cerca de situacions heterogènies, en funció de les dimensions del municipi, el seu perfil sociodemogràfic, i de la ubicació geogràfica en el territori català. Pel que fa a la llengua, els municipis seleccionats responen a tres perfils lingüístics diferenciats: a) municipis amb més alumnes que tenen el català com a llengua d'ús domèstic exclusiva que el castellà (a partir d'ara, *municipis catalanoparlants*); b) municipis amb una proporció similar d'alumnes amb el català i el castellà com a llengües d'ús domèstic exclusives

¹ El poc ús del català en les relacions informals d'infants i joves en entorns sense una franca majoria de catalanoparlants de llengua inicial pot ser tant una manifestació del progressiu debilitament del català com un fenomen conjuntural que es modifica quan el subjecte es fa gran i entra en contacte amb nous entorns socials. Hi ha situacions escolars que poden semblar anàlogues perquè en els usos informals entre els alumnes hi predominà el castellà, però que en canvi comporten nivells de familiarització amb el català molt diferents, que potencialment tindran conseqüències futures quant a la utilització del català en contextos quotidians.

² Recerca finançada per la Fundació Jaume Bofill i l'Àrea d'Educació de la Diputació de Barcelona, i realitzada des de l'Àrea d'Educació de l'*Institut de Govern i Polítiques Públiques* (IGOP) de la UAB.

³ També es va recollir informació dels alumnes de P5 en dos dels municipis, per tal d'analitzar els canvis experimentats en el model de zonificació escolar. En el present article treballarem amb els resultats de 9 d'aquests municipis. Les taxes de resposta oscil·len entre el 65% i el 100% de l'univers dels pares d'alumnes, depenent del municipi.

⁴ Principalment, nivell d'estudis del pare i la mare, país de naixement dels pares i de l'alumne, i les llengües d'ús domèstic.

(*municipis bilingües*), i c) municipis amb (molt) major percentatge d'alumnes que tenen el castellà com a llengua d'ús domèstic exclusiu (*municipis castellanoparlants*). Moltes de les ciutats grans de Catalunya, sobretot les situades a l'àrea metropolitana de Barcelona, que concentren bona part de la població castellanoparlant, les trobaríem en aquest tercer perfil poblacional (si bé força d'elles amb menys contrast entre els volums de catalanoparlants i castellanoparlants). En la taula següent presentem la distribució de les llengües d'ús domèstic dels alumnes enquestats als diferents municipis de la mostra⁵:

Taula 1. Mostra de municipis segons la llengua d'ús domèstic dels alumnes

Municipi	Tipologia municipis	Llengua d'ús domèstic				Total
		% català	% castellà	% català i castellà	% altres	
A	<i>Municipis catalanoparlants</i>	59,7	16,2	12,4	11,7	100
B		56,2	9,5	5,5	28,8	100
C		45,6	11,9	20,7	21,8	100
D		43,4	29,6	20,9	6,1	100
E	<i>Municipis bilingües</i>	35,9	35,8	20,2	8,1	100
F		35,4	32,7	21	10,9	100
G	<i>Municipis castellanoparlants</i>	16,6	59,2	14	10,2	100
H		13,6	61,7	20,3	4,4	100
I		11,7	61,5	25,7	1,1	100

2. Intensitat de la segregació lingüística i incidència explicativa de la segregació residencial

Com anirem veient, la variable clau de tota la nostra anàlisi és el percentatge d'alumnes que tenen el català com a llengua domèstica, ja sigui en exclusiva o juntament amb altres llengües (principalment, el castellà). La raó per prioritzar aquesta categoria lingüística rau en el supòsit que aquests alumnes tenen un elevat grau de familiarització amb la llengua catalana, cosa que en pot afavorir els usos informals entre iguals. Per tant, hem optat per agrupar el conjunt de casos en els que el català està present en l'àmbit domèstic de l'infant, més enllà que també pugui estar familiaritzat amb l'ús d'altres llengües. En endavant, en utilitzar la categoria alumnes catalanoparlants farem referència a aquelles situacions en les quals el català té presència en l'ús domèstic (tant si és en exclusiva com si no).

L'anterior tipologia de municipis ja ens mostra la primera dimensió de la segregació lingüística de la xarxa escolar catalana: aquella que deriva de les diferències entre municipis pel que fa al percentatge d'alumnes que parlen català a casa. Lògicament, la proporció d'infants amb aquest perfil que podem trobar a cada escola depèn, de forma clara, del pes que tinguin en el conjunt del municipi. De la tipologia esmentada (municipis catalanoparlants, bilingües i castellanoparlants), els dos primers tenen una mitjana d'alumnes que empren el català a nivell domèstic superiors al 50%. La mitjana és del 65,7% en el cas dels municipis catalanoparlants, i del 56,2% en els municipis bilingües. Per contra, la mitjana és considerablement inferior en el cas dels municipis castellanoparlants; un 31,4%. Aquesta distribució dels alumnes ja mostra com en el tercer tipus de municipis el català és una llengua minoritària. En aquests municipis, si la distribució d'alumnes catalanoparlants fos equitativa, en totes les escoles representarien una minoria de l'alumnat, mentre que si la distribució és molt segregada, els alumnes catalanoparlants tendiran a concentrar-se en una minoria d'escoles de majoria catalanoparlant (situació que, com veurem, és produeix en alguns casos).

Per tant, en bona mesura és certa l'advertència d'Albert Bastardas respecte a la influència de la segregació residencial sobre la segregació lingüística a Catalunya: "La concentració i la

⁵ Cal remarcar que el percentatge no reflecteix exactament el perfil lingüístic de la globalitat dels alumnes dels municipis, sinó només dels alumnes de P3 escolaritzats al municipi. Pot haver-hi famílies d'un determinat perfil lingüístic residents al municipi que escolaritzin els seus fills en altres municipis (com veurem més endavant, es tracta d'un fenomen destacable en dues de les poblacions de la mostra).

quasi segregació residencial que se'n deriva, de molts individus de llengua castellana a Catalunya, és un tret característic de la situació catalana. La composició demolingüística dels centres escolars situats a les àrees metropolitanes catalanes reproduïx lògicament la de la societat en general, i la del barri o zona en concret" (Bastardas, 2002:5). Certament, existeix una segregació lingüística associada a la segregació residencial –tant entre municipis com dins dels mateixos– que condiciona notablement la composició lingüística dels centres escolars. Però, com anirem veient, la segregació lingüística de la xarxa escolar no s'explica només per la segregació residencial.

Per copsar la intensitat de la segregació lingüística escolar, començarem emprant els índexs de segregació. Aquests índexs fluctuen entre 0 (situació en què no trobaríem segregació, és a dir, en què la distribució del subgrup de població analitzada és proporcional a la grandària de cada escola de l'univers) i 1 (màxima segregació possible, és a dir, una distribució del subgrup de població el més desproporcionada possible, concentrant tots els membres del subgrup en el menor nombre d'escoles possible). Val a dir que l'índex de segregació és una mesura eminentment comparativa, que serveix sobretot per comparar la intensitat del fenomen entre municipis diferents. A continuació presentem una taula amb alguns índexs de segregació lingüística i de segregació social (recordem que anomenem segregació social aquella que s'origina en funció dels nivells d'instrucció dels pares) als diferents municipis:

Taula 2. Índexs de segregació escolar per municipis segons llengua i capital instructiu

Municipis	Índexs de segregació escolar				
	Segregació lingüística			Segregació social	
	Catalanoparlants	Castellanoparlants	Altres llengües	Estudis obligatoris o menys	Estudis superiors
A	0,38	0,19	0,51	0,41	0,24
B	0,2	0,28	0,19	0,29	0,36
C	0,53	0,4	0,53	0,35	0,69
D	0,3	0,31	0,2	0,22	0,26
E	0,39	0,28	0,63	0,31	0,34
F	0,39	0,43	0,35	0,36	0,18
G	0,56	0,38	0,59	0,47	0,54
H	0,24	0,19	0,48	0,21	0,15
I	0,1	0,1	0,79	0,24	0,3

De la taula anterior destaca, en primer lloc, el fet que els índexs de segregació difereixen notablement entre uns municipis i altres, i també entre municipis amb un mateix perfil lingüístic. Per tant, si bé és cert que la segregació residencial intermunicipal afecta la segregació lingüística dels alumnes, existeixen altres fenòmens que incideixen de manera clara en la distribució desigual dels alumnes dins de cada municipi, independentment de la densitat de catalanoparlants. A bona part dels municipis els índexs semblen reflectir nivells de segregació considerables. En aquest sentit, és especialment rellevant el contrast entre la segregació lingüística i la que té a veure amb nivells d'instrucció, atès que ens permet percebre la magnitud de la qüestió. La conclusió és força clara: en termes generals, els nivells de segregació lingüística dins dels municipis són un fenomen d'una dimensió no menor que la segregació social. A més, la intensitat de la segregació lingüística i la segregació social tendeix a anar junta, de manera que aquells municipis amb una forta intensitat d'una segregació, també tendeixen a tenir-la de l'altra. ⁶

Tot plegat ja ens adverteix, si bé de forma indirecta, de l'elevada probabilitat que la segregació lingüística escolar dins dels municipis estigui fortament condicionada per la segregació social. Aprofundirem en aquesta hipòtesi més endavant.

⁶ Això no passa amb la segregació lingüística dels alumnes amb altres llengües domèstiques. Aquesta segregació s'explica per una sèrie de factors diferents: els propis de la segregació de la població d'origen estranger (Benito i González, 2007).

Més enllà d'aquesta primera lectura genèrica, podem fer algunes apreciacions més concretes. La primera és el fet que els nivells de segregació lingüística més elevats són els relacionats amb les famílies que no tenen com a llengua domèstica ni el català ni el castellà. En aquests casos, si exceptuem sobretot el municipi B (un municipi caracteritzat per tenir una política de distribució d'alumnes d'origen immigrat consensuada per totes les escoles) i el municipi D (amb un volum de població immigrada baix), tots els índex són força elevats i reflecteixen una clara tendència a la concentració de l'alumnat immigrat en poques escoles. En segon lloc, en la majoria dels municipis s'hi detecta una tendència destacable a la concentració de la població castellanoparlant i/o catalanoparlant. A més, a dos dels municipis amb menys nivell de segregació, l'H i el I, s'hi produeix un fenomen que redueix artificialment els nivells de segregació: l'escolarització d'una part de les famílies amb un estatus socioeconòmic mitjà-elevat en escoles concertades de municipis veïns (reprendrem l'argument més endavant).

Per explicar la intensitat de la segregació lingüística intramunicipal, hem de tornar a referir-nos a la segregació residencial. La segregació residencial explica part de la segregació tant lingüística com social a les escoles de certs municipis (sobretot al municipi G, una de les ciutats més poblades de Catalunya, amb grans diferències sociodemogràfiques entre barris i àrees residencials), però aquesta és només una explicació parcial, i en alguns municipis amb força segregació, una explicació secundària. Sovint, la segregació social a les escoles no és només un efecte, sinó també una causa de la segregació residencial, ja que la decisió familiar sobre el lloc on viure està condicionada per l'ambient sociodemogràfic dels barris i de les ciutats, que tendeixen a certa progressiva homogeneïtzació. Per tant, la segregació residencial, fins i tot quan es correlaciona amb la social,⁷ pot no ser-ne tant una causa com, més aviat, una conseqüència, sobretot en un context històric de forta mobilitat residencial com el que s'ha viscut en els darrers anys.

A més, el cert és que la preferència per matricular els fills a alguna escola propera al domicili té poc pes en el cas que l'escola propera no acabi de convèncer, especialment entre les famílies amb un estatus socioeconòmic (i acadèmic) més elevat. En aquest sentit, sovint les apostes familiars per l'escola concertada evidencien clars límits en l'explicació de la segregació per qüestions residencials, sobretot de les segregacions de subgrups associats a estatus elevats (Benito i González, 2008). En la mesura que la composició lingüística i la composició social de les escoles correlaciona, la vinculació explicativa entre la segregació residencial i la segregació lingüística perd força. Finalment, molts municipis de dimensió petita i mitjana tenen un mapa escolar que permet, o si més no permetria, polítiques d'assignació dels alumnes molt poc condicionades per la segregació residencial.

Com comença a evidenciar-se en els paràgrafs anteriors, comprendre tant la intensitat com la morfologia de la segregació lingüística escolar passa per fixar-nos en quina mesura la vinculació entre la segregació social escolar i la lingüística és forta. Abans d'entrar-hi, però, presentem una taula de contingència que il·lustra prou bé les característiques dels nivells de segregació lingüística de què venim parlant. En aquesta taula presentem la distribució dels alumnes catalanoparlants entre escoles en base a una agrupació de les mateixes per quartils. En el primer quartil hi trobem les escoles amb menys del 25% d'alumnes catalanoparlants, en el segon les escoles que n'han escolaritzat entre un 25% i un 50%, en el tercer entre un 50% i un 75% i en el quart quartil aquelles escoles amb més d'un 75% d'alumnes catalanoparlants. El tercer quartil l'anomenarem també quartil d'idoneïtat, perquè és aquell que reflecteix el que a priori considerem la proporció mínima necessària d'alumnat catalanoparlant per generar un ús quotidià de la llengua en els entorns informals de l'escola.⁸

⁷ En tant que comprovem que segregació social i lingüística estan vinculades, aquesta qüestió també limita la incidència de l'explicació de la segregació residencial com a causant de la lingüística.

⁸ En l'article ja esmentat d'Albert Bastardas s'apunta com les evidències empíriques de què es disposa mostren com en els entorns escolars on el castellà és la llengua materna de la majoria dels alumnes, o bé té una posició paritària amb el català, "en la gran majoria de les relacions intergrupals tendeix a ser sempre la llengua utilitzada" (Bastardas, 2002: 1). En base a això establim com a quartil d'idoneïtat aquell en què els catalanoparlants són majoria, de forma que es tendeixi a facilitar la presència del català en les interaccions informals. L'establiment d'aquesta frontera d'idoneïtat que afavoreixi la penetració del català en els entorns informals és un apriorisme teòric que requeria de contrastos empírics rigorosos. En principi, ens atreviríem a dir que és un llinard d'idoneïtat optimista, atès que suposa que la majoria numèrica seria capaç de contrarrestar la potència dels dos fenòmens que situen el castellà com a llengua informal d'ús preferencial entre els alumnes: la manca de competència lingüística en català de força nens castellanoparlants en iniciar-se l'escolarització obligatòria –que afavoreix que les primeres interaccions comunicatives siguin en castellà, i que fa molt difícils canvis d'usos posteriors- i la

El quartil en què trobem el percentatge mitjà del municipi d'alumnes catalanoparlants li direm quartil-mitjana.

Taula 3. Percentatge d'alumnes escolaritzats als centres segons la seva composició lingüística (per quartils)

Composició lingüística dels centres (% catalanoparlants)	Tipologia municipis			Total
	Municipis castellanoparlants	Municipis bilingües	Municipis catalanoparlants	
0-25%	44,3	14,1	5	25,2
25-50%	35,1	15,3	10,6	22,8
50-75%	13,2	42,7	46,6	31
75-100%	7,3	27,9	37,9	21
Total	100	100	100	100

El percentatge de catalanoparlants als diferents municipis oscil·la entre el 34% i el 72%. Així, el fet que les escoles amb menys d'un 25% (primer quartil) i més d'un 75% de catalanoparlants (quart quartil) representin, en conjunt, un 46% del total d'escoles denota ja, d'entrada, un important desequilibri en la distribució de l'alumnat. Però per analitzar amb rigor aquestes dades cal posar-les en relació amb la composició lingüística dels municipis. Presentem les dades agregades per cada tipologia de municipis, atès que responen a perfils de distribució lingüística relativament homogenis, i ens permeten una lectura més sintètica dels diferents escenaris que podem trobar a Catalunya. En l'observació de les dades per cada grup de municipis, els desequilibris segueixen sent notables. Allò que millor ho reflecteix és el fet que a tots tres tipus de municipis menys del 50% dels alumnes estan escolaritzats a escoles dins dels quartil-mitjana respectius (segon quartil en els municipis castellanoparlants, quartil d'idoneïtat en els altres municipis), que són aquells on podríem trobar-hi el 100% dels alumnes del municipi si la distribució fos equilibrada.

En els municipis classificats com a catalanoparlants i bilingües, hi trobem una situació similar. En tots dos casos el quartil-mitjana i el quartil d'idoneïtat coincideixen, el que significa que la totalitat dels alumnes podrien trobar-se escolaritzats en entorns lingüísticament força favorables a la familiarització amb el català com a llengua d'ús informal. Malgrat això, una minoria notable d'alumnes estan escolaritzats en escoles on el català té una posició més hegemònica (quart quartil)⁹ i, per contra, una altra minoria notable d'alumnes els trobem en contextos escolars de minoria catalanoparlant: un 15,6% en els municipis catalanoparlants i un 29,4% en els municipis bilingües.

Amb tot, el major desequilibri el trobem en els municipis castellanoparlants, on hi ha més alumnes en el primer quartil, que no pas al segon quartil (quartil-mitjana), on els catalanoparlants són una minoria força més nombrosa. Pràcticament dos terços dels alumnes estan situats fora del quartil-mitjana. A més, només el 13,2% dels alumnes els trobem en el quartil d'idoneïtat, malgrat que el percentatge podria arribar a ser, potencialment, més del doble. Per tant, en els municipis castellanoparlants la distribució no afavoreix ni la màxima presència possible d'alumnes catalanoparlants a totes les escoles (tots els alumnes en el segon quartil), ni tampoc el model de distribució alternatiu que maximitzés el màxim nombre d'alumnes possible (entre el 25 i el 30%) en el quartil d'idoneïtat. Aquest darrer model de distribució és, a parer nostre, poc desitjable, ja que deixaria a la resta d'alumnes en escoles

preeminència del castellà en bona part dels espais mediàtics i d'oci de consum massiu en la primera i, sobretot, segona infantesa. Val a dir, en tot cas, que és un optimisme que probablement pot reforçar certs elements estructurals recents que limiten l'impacte dels dos factors apuntats. D'una banda, l'extensió progressiva de l'escolarització en edat 0 a 3 anys, sovint amb el català com a llengua vehicular. De l'altra, la importància del català com a llengua vehicular de bona part del consum cultural durant la primera infantesa. En qualsevol cas, l'establiment del quartil d'idoneïtat ens permet establir una diagnosi sobre la segregació lingüística existent dins dels municipis catalans, i el marge de maniobra existent per generar espais d'interacció més favorables a la consolidació del català com a llengua informal entre els infants.

⁹ Probablement aquesta és una situació poc desitjable per a l'assoliment d'una plena competència en l'ús del castellà, especialment en municipis on no només a l'escola, sinó també a la resta d'entorns quotidians, el castellà té una presència marginal.

sense pràcticament presència de catalanoparlants; realitat que ara trobem en el 44,3% dels centres i que passaria a ser d'un 70% aproximadament.

3. Relació(ns) entre la composició lingüística de les escoles i la seva composició social

En aquest apartat dirimim la relació existent entre la composició lingüística de les escoles i la seva composició social –interpretada a partir dels nivells d'instrucció dels pares dels alumnes-. Seguint l'agrupació per quartils utilitzada en l'apartat anterior, en la Taula 4 es pot observar que, en els diferents contextos lingüístics municipals, les escoles situades en el quartil superior presenten uns nivells d'instrucció familiars superiors. Al mateix temps, les escoles amb menor presència de catalanoparlants són també les escoles amb un capital instructiu més baix. Entre les escoles situades als dos quartils centrals també existeixen algunes diferències, però aquestes són menors. Es dibuixa, doncs, una relació clara entre la composició lingüística i la composició social d'aquells centres que presenten una composició lingüística més homogènia, bé perquè les famílies catalanoparlants són molt minoritàries (menys del 25%), bé perquè són molt majoritàries (més del 75%).

Taula 4. Percentatge d'alumnes en els centres segons la seva composició lingüística (per quartils) i el capital instructiu familiar dels alumnes

Tipologia municipis	Capital instructiu familiar	Composició lingüística dels centres (% catalanoparlants)				
		0-25%	25-50%	50-75%	75-100%	Total
<i>Municipis castellanoparlants</i>	Estudis obligatoris o menys	58,6	35,5	28	10,8	43
	Estudis postobligatoris	32,7	43,2	50	27,3	38,1
	Estudis superiors	8,7	21,2	22	61,9	19
	Total	100	100	100	100	100
<i>Municipis bilingües</i>	Estudis obligatoris o menys	67,4	49,3	39,7	19,6	39,5
	Estudis postobligatoris	27,3	35,2	33,9	39,2	34,7
	Estudis superiors	5,3	15,5	26,4	41,2	25,9
	Total	100	100	100	100	100
<i>Municipis catalanoparlants</i>	Estudis obligatoris o menys	86,8	62,7	54,6	37	50,7
	Estudis postobligatoris	13,2	22,9	25,8	37,3	29
	Estudis superiors	0	14,5	19,7	25,7	20,3
	Total	100	100	100	100	100

Existeixen algunes diferències significatives en funció del perfil lingüístic del municipi, especialment entre els municipis castellanoparlants i catalanoparlants. Pel que fa a les escoles amb més proporció de catalanoparlants (quartil superior) és en els contextos municipals de majoria castellanoparlant on els capitals instructius del seu alumnat són superiors. Certament, cal ser curós a l'hora d'establir comparacions entre els diferents municipis, atès que els pesos dels diferents nivells d'estudis de les famílies varien entre uns i altres. En aquest cas, però, són justament els municipis castellanoparlants els que presenten un percentatge de famílies amb estudis superiors més baix. Per tant, les diferències apuntades en relació als contextos municipals bilingües i catalanoparlants són especialment destacades.

En els municipis castellanoparlants, podem diferenciar dues lògiques de "replegament" entre les famílies més instruïdes. D'una banda, l'"efecte-fugida" cap a escoles concertades de municipis veïns, i de l'altra, la concentració d'algunes famílies amb un capital instructiu elevat en escoles del propi municipi que gaudeixen d'un elevat "prestigi social", principalment escoles concertades¹⁰. En tots dos casos, aquestes dinàmiques de

¹⁰ Respecte a l'"efecte-fugida", en aquests dos municipis no disposem de dades atès que tan sols es va administrar el qüestionari a les famílies escolaritzades en les diferents escoles del municipi. Tot i així, es tracta d'un fenomen recollit en les entrevistes realitzades a tècnics d'educació d'ambdós municipis en el marc de la recerca anteriorment esmentada (Benito i González, 2007). En el primer cas, municipi H, un municipi veí concentra una important xarxa d'escoles privades concertades associades a l'"excel·lència educativa", esdevenint així un dels contextos escolars de major prestigi dins de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. L'elevada despesa econòmica d'aquestes escoles concertades per a les famílies, així com el propi coneixement dels tècnics sobre el fenomen, motiven a pensar que el gruix de famílies que es desplacen al municipi veí responen a un capital socioeconòmic i instructiu elevat. En el municipi I la

“replegament social” tenen efectes sobre la composició lingüística de les escoles. En el primer cas, la “fugida” a municipis veïns provoca una certa pèrdua de densitat de famílies catalanoparlants al municipi. En el segon cas, la dinàmica de replegament social en algunes escoles del centre de la ciutat dibuixa alguns contextos escolars fortament segregats lingüísticament, amb més d'un 75% de famílies catalanoparlants. Són dues dinàmiques d'elecció de centre que acaben afavorint la generació de contextos escolars amb molt poca presència de famílies catalanoparlants, com a conseqüència de la seva concentració en algunes escoles -bé de dins del municipi, bé d'un municipi veí-. En aquests municipis, una distribució equilibrada dels alumnes catalanoparlants ja dibuixaria uns contextos escolars de minoria catalanoparlants, però aquestes dinàmiques de “fugida” -bé intermunicipals, bé intramunicipals-, deixen la majoria d'escoles amb una proporció marginal -si no inexistent- d'alumnes catalanoparlants.

Fixem-nos ara en les diferències entre municipis pel que fa referència a les escoles situades en el quartil inferior (és a dir, les escoles amb menys d'un 25% de famílies catalanoparlants). En els municipis catalanoparlants, el capital instructiu de les escoles d'aquest quartil tendeix a ser inferior al de la resta de municipis. Cal destacar que a diferència del que passa en els municipis castellanoparlants, les escoles ubicades en aquest quartil aquí tenen una presència més marginal. Concretament hi trobem escolaritzats el 5% dels alumnes del municipi, mentre que en els municipis castellanoparlants aquestes escoles escolaritzen un 44% de l'alumnat. Si ens fixem en el segon quartil, els nivells d'instrucció també són proporcionalment més baixos que en els municipis castellanoparlants. A més, és en els municipis catalanoparlants on, proporcionalment als nivells d'instrucció mitjans dels municipis, les escoles del quartil inferior es troben més “infracapitalitzades”.

El fet que les escoles situades en el primer quartil (i també en el segon) siguin minoritàries en els municipis catalanoparlants pot explicar, en part, aquesta major infracapitalització. Amb tota probabilitat, en els municipis bilingües i castellanoparlants les escoles més infracapitalitzades també es troben en aquests dos quartils (especialment en l'inferior), però també hi trobem escoles menys estigmatitzades. En canvi, als municipis catalanoparlants, les poques escoles de majoria castellanoparlant tendeixen a coincidir amb les de menor nivell d'instrucció dels pares. De fet, la coincidència afavoreix l'estigmatització de les escoles, perquè la caracterització referida a l'estatus social dels seus usuaris es reflecteix en una pràctica cultural diferencial (l'ús del castellà) de clara visibilitat social.

Com hem constatat en el marc de la nostra recerca, el principal motor de tria d'escola entre les famílies amb un estatus socioeconòmic mitjà-elevat és la composició social dels centres (Benito i González, 2007). En aquests contextos de majoria catalanoparlant, la “castellanització” d'alguns centres pot actuar com a “marcador simbòlic” d'una important presència de famílies de baix estatus. Aquesta associació entre escola castellanoparlant i composició de baix estatus, pot afavorir dinàmiques de “fugida” entre les famílies catalanoparlants (i en menor mesura, no catalanoparlants) d'estatus mitjà i elevat cap a escoles més catalanitzades.

En definitiva, en aquells municipis amb una composició lingüística més homogènia, trobem realitats escolars en les quals s'accentua la relació entre la llengua i la seva composició social. Allà on el castellà és la llengua majoritària, la minoria d'escoles amb una forta presència d'alumnes catalanoparlants presenta un capital instructiu més elevat que a la resta de municipis. En canvi, als municipis catalanoparlants, aquesta accentuació es produeix entre els centres amb menys presència de catalanoparlants, en els quals el capital instructiu de l'alumnat és inferior als centres d'igual composició lingüística d'altres municipis.

Finalment, presentem una taula amb l'objectiu de comprovar si, al marge d'aquestes diferències segons el nivell instructiu, també hi ha unes pautes de distribució de l'alumnat diferenciades segons el nivell instructiu entre els alumnes catalanoparlants, d'una banda, i els que no ho són, de l'altra. Amb aquest objectiu, hem desdoblant la variable de nivell d'estudis entre els catalanoparlants i els no catalanoparlants.

“fugida” també es produeix cap a escoles concertades de la ciutat veïna com a conseqüència de la manca d'oferta concertada al propi municipi (totes les escoles són públiques).

Taula 5. Percentatge d'alumnes en els centres segons la seva composició lingüística (per quartils), el capital instructiu dels alumnes i la seva llengua d'ús domèstic

Tipologia municipis	Composició lingüística dels centres (% catalanoparlants)	Capital instructiu familiar i llengua d'ús domèstic						Total
		Catalanoparlants			No catalanoparlants			
		Estudis obligatoris o menys	Estudis post-obligatoris	Estudis superiors	Estudis obligatoris o menys	Estudis post-obligatoris	Estudis superiors	
<i>Municipis castellanoparlants</i>	0-25%	26,5	19,3	8	66	49,1	37,5	44,1
	25-50%	46	43,4	37,2	28,4	41,9	49,3	37,5
	50-75%	15,9	23,7	15,6	5,3	8,1	7,4	10,5
	75-100%	11,5	13,7	39,2	3	0,9	5,9	7,9
	Total	100	100	100	100	100	100	100
<i>Municipis bilingües</i>	0-25%	10,5	2,6	0	32,1	25	12,2	14
	25-50%	13,1	8,7	7,7	23,2	26,2	13,9	15,3
	50-75%	53,1	45,4	39,9	36,4	35,1	54,8	42,5
	75-100%	23,3	43,4	52,3	8,2	13,7	19,1	28,2
	Total	100	100	100	100	100	100	100
<i>Municipis catalanoparlants</i>	0-25%	2,9	1,2	0	13,6	4,8	0	4,8
	25-50%	6,4	6,4	5,2	20,9	16,7	22,2	11
	50-75%	50,3	41,9	45,9	58,1	50	50	49,5
	75-100%	40,4	50,6	48,9	7,3	28,6	27,8	34,7
	Total	100	100	100	100	100	100	100

Com s'observa a la Taula 5, en els municipis catalanoparlants les famílies catalanoparlants es distribueixen de forma similar entre els diferents quartils d'escoles independentment del seu nivell d'estudis. Tot i que els que tenen estudis postobligatoris tendeixen a anar més a escoles amb majoria d'alumnes catalanoparlants, les diferències no són notables. En canvi, no passa el mateix en els municipis castellanoparlants, on sí trobem diferències contrastades: les famílies catalanoparlants amb estudis superiors s'escolaritzen proporcionalment més en les escoles de majoria catalanoparlant que no pas les famílies catalanoparlants amb menys capital instructiu. De nou, es posen de manifest aquestes lògiques de "replegament" entre les famílies catalanoparlants amb major estatus en aquests contextos.

En el cas de les famílies no catalanoparlants la lògica tendeix a invertir-se. En els municipis catalanoparlants trobem diferències significatives en funció del nivell d'estudis, mentre que en els municipis castellanoparlants aquestes diferències són menors. En els municipis de majoria catalanoparlant, els alumnes que no tenen el català com a llengua d'ús domèstic es distribueixen de forma diferenciada en funció del nivell d'estudis dels seus pares, cosa que no succeïa amb les famílies catalanoparlants. Les famílies no catalanoparlants amb un nivell d'estudis baix tenen una major presència relativa en les escoles menys "catalanitzades" que no pas les famílies més instruïdes. En canvi, en els municipis castellanoparlants, malgrat existir algunes diferències segons els nivells d'estudis, aquestes són menors. La principal la trobem en el fet que les famílies menys instruïdes tenen una forta presència en el quartil inferior, presència sensiblement superior a la de les famílies amb nivells d'estudis més elevats.

En relació a aquesta taula, també cal destacar que en els municipis bilingües també trobem diferències segons els nivells d'estudis, tant entre els alumnes catalanoparlants com entre els no catalanoparlants. Ara bé, aquestes diferències són inferiors a les que es produeixen en els contextos més homogenis entre el grup lingüístic amb una presència minoritària.

Per tant, la relació analitzada anteriorment entre la composició social de les escoles i la seva composició lingüística, tendeix a accentuar-se entre les famílies del grup lingüístic minoritari en cada context municipal. Així, en els contextos municipals castellanoparlants, les famílies catalanoparlants es distribueixen de forma més diferenciada entre els quartils segons el seu capital instructiu que no pas les famílies no catalanoparlants (creixent la presència en escoles més catalanitzades quant major és el nivell d'estudis). En canvi, en els municipis

catalanoparlants, són les famílies no catalanoparlants les que presenten una distribució diferenciada segons el seu nivell d'estudis (creixent la seva presència en escoles poc catalanitzades quant menor és el seu nivell d'estudis i, per contra, trobant major proporció d'alumnes no catalanoparlants d'estatus elevat que no pas d'estatus baix a les escoles de majoria catalanoparlant). Ras i curt: en els contextos municipals lingüísticament homogenis, les diferències en la distribució segons el nivell d'estudis són superiors entre les famílies del grup lingüístic minoritari que no pas entre el majoritari, que tendeix a tenir una distribució menys influenciada pel capital instructiu.

4. Conclusions

Les dades presentades al llarg de l'article, han posat de manifest uns importants nivells de segregació lingüística en les xarxes escolars dels municipis catalans analitzats. Amb tot, els nivells de segregació lingüística són similars als de segregació social, cosa que evidencia que és una segregació espontània, conseqüència de les dinàmiques de segregació residencial i d'elecció de centre per part de les famílies que trobem arreu d'occident –fins i tot en aquells sistemes educatius que, com el nostre, no articulen polítiques educatives generadores de la segregació.¹¹

Com hem anat exposant al llarg de l'article, els nivells de segregació lingüística de la xarxa escolar no s'expliquen només per la segregació residencial intermunicipal o intramunicipal, malgrat que siguin uns potents factors explicatius. Així doncs, malgrat tant la segregació residencial intermunicipal com la intramunicipal condicionen notablement les oportunitats d'assolir una distribució de l'alumnat que tendeixi a l'heterogeneïtat social i lingüística als centres, la segregació s'explica per altres factors.

Hem vist com a tots els municipis, siguin grans o petits –en els petits, l'explicació en clau de segregació residencial perd tot el sentit–, tinguin majoria catalanoparlant o castellanoparlant, la distribució lingüística de l'alumnat és força desproporcionada, i genera més contextos escolars amb presència minoritària o nul·la d'alumnes catalanoparlants. Amb la mateixa distribució residencial, la realitat podria ser força diferent i més favorable a la normalització lingüística (municipis catalanoparlants i bilingües) o, si més no, més favorable a la familiarització amb el català (municipis castellanoparlants).

També hem comprovat com, en bona mesura, la segregació lingüística i la social tendeixen a apuntar en una mateixa direcció. Això és especialment significatiu en les escoles que concentren més alumnes catalanoparlants en els contextos no catalanoparlants –els alumnes provenen de famílies molt més instruïdes que la mitjana–, i en les escoles que concentren majoria d'alumnes no catalanoparlants en contextos municipals catalanoparlants –els alumnes provenen de famílies molt menys instruïdes que la mitjana. Alhora, en termes generals els fills de les famílies catalanoparlants d'estatus acadèmic alt, i els de les famílies no catalanoparlants d'estatus acadèmic baix són les que tenen situacions més segregades –tot i que oposades, especialment en els municipis on la seva posició lingüística no és majoritària. Per contra, en els fills de famílies no catalanoparlants instruïdes i de famílies catalanoparlants no instruïdes, les distribucions són menys marcades, probablement perquè els indicadors lingüístics i acadèmics en la tria escolar són més equívocs –no es reforcen l'un a l'altre. Així doncs, hi ha unes situacions en què l'adscripció lingüística reforça la segregació social, i d'altres en que, per contra, l'atenua, però en tots els casos és significativa la vinculació entre una i altra.

Tot plegat ens fa pensar que la incidència sobre el decrement de la segregació social tindria també efectes molt positius en el decrement de la segregació lingüística. Més enllà dels límits que marca la segregació residencial intermunicipal i, en menor mesura, intramunicipal, l'administració educativa local i autonòmica pot articular polítiques que afavoreixen una major heterogeneïtat social (i de retruc, lingüística) a les aules (Benito i González, 2007). Les polítiques de reserva de places per a alumnes amb NEE, les polítiques d'orientació de les Oficines Municipals d'Escolarització, les reduccions de ràtio, el (re)disseny de la zonificació escolar (configurant àrees d'influència escolar grans que integrin barris amb característiques sociodemogràfiques diferenciades), etc., són instruments de planificació i ordenació dels processos d'assignació de centre que poden contribuir-hi clarament. Lògicament, per tal

¹¹ Sistemes educatius no comprensius o amb models de quasimercat afavoreixen la segregació escolar. A Catalunya, només hi ha una característica del propi model que sistemàticament afavoreix la segregació: la doble xarxa escolar pública i concertada.

d'evitar les dinàmiques segregadores és imprescindible que aquestes polítiques també vagin acompanyades de la desaparició de les barreres econòmiques en l'accés a l'escola concertada, un altre important factor de segregació escolar.

A l'inici de l'article apuntàvem que en referir-nos al concepte de *segregació lingüística* no consideràvem processos intencionals ni models lingüístics escolars diferenciats, atès que el model de *conjunció lingüística* català estableix la mateixa llengua vehicular per al conjunt de l'alumnat, evitant així els riscos de fragmentació lingüística del sistema. Les dades presentades al llarg de l'article referents a la distribució de l'alumnat segons la seva llengua materna i/o paterna, però, deixen entreveure alguns riscos de fragmentació lingüística relacionats amb processos estructurals que van més enllà del propi model d'immersió lingüística a les escoles. Aquests riscos rauen en els nivells de segregació social existents en la xarxa escolar. La minimització d'aquests riscos passa, doncs, per fer front a les dinàmiques de segmentació social existents en alguns municipis catalans i evitar així la creació de contextos escolars segregats que puguin dificultar tant un bon domini del català com processos de desafecció envers la llengua.

5. Bibliografia

ALEGRE, M.A., BENITO, R., i GONZÀLEZ, I. (2007). "Procesos de segregación y polarización escolar: la incidencia de las políticas de zonificación escolar" a Profesorado. Revista de currículum y formación del profesorado. Universidad de Granada.

BASTARDAS, A. (2002). "Llengua escolar i context sociodemolingüístic en els joves francòfons al Canadà a fora de Quebec: Algunes alertes per a la situació catalana" a Noves SL, Revista de Sociolingüística, Tardor 2002.

BENITO, R., i GONZÀLEZ, I. (2007). Processos de segregació escolar a Catalunya. Barcelona, Editorial Mediterrània.

BENITO, R., i GONZÀLEZ, I. (2008). "Segregació escolar a Catalunya: implicacions en el terreny de l'equitat educativa", a MONTAGUT, T (Coord.) Societat Catalana 2008. Barcelona, Associació Catalana de Sociologia.

BONAL, X. (2003). "Una evaluación de la equidad del sistema educativo español", a Revista de Educación, nº 330, pàgs. 59-82.

BONAL, X., RAMBLA, X. i AJENJO, M. (2004). Les desigualtats territorials en l'ensenyament a Catalunya. Barcelona, Editorial Mediterrània.

BONAL, X., GONZÀLEZ, I. i VALIENTE, O. (2005). "Les noves Oficines Municipals d'Escolarització; valoració d'experiències i propostes de disseny", a De Prop, nº 9 (www.deprop.net).

CALERO, J. i BONAL, X. (1999). Política educativa y gasto público en educación. Aspectos teóricos y una aplicación al caso español. Barcelona, Horsori.

CARBONELL, F. i QUINTANA, A. (coords.) (2003). Immigració i igualtat d'oportunitats a l'ensenyament obligatori. Aportacions al debat sobre la futura llei d'educació a Catalunya. Barcelona, Fundació Jaume Bofill.

CARBONELL, J., SIMÓ, N. i TORT, A. (2002). Magrebins a les aules. El model de Vic a debat. Barcelona, Eumo Editorial.

COLEMAN, J. (1966). Equality of educational opportunity. Washington DC, U.S. Office of Education.

FERRER, F. (dir.); FERRER, G; CASTEL, J.L. (2006). Les desigualtats educatives a Catalunya: PISA 2003. Barcelona, Editorial Mediterrània.

GONZÀLEZ, I. (2008). Els posicionaments polítics dels joves catalans. Una aproximació en clau lingüística, a Noves SL, Revista de Sociolingüística.

MAMPEL, J. (2001). "Es factors d'elecció d'escola per part dels pares i el paper de les institucions. Anàlisi d'experiències", a SUBIRATS, J. (coord.) Educació i govern local. La importància del territori i de la comunitat en el paper de l'escola. Barcelona, Ediciones Ceac.

MARTÍNEZ, R. (2008). "Els adjectius "catalufo" i "cholo" com a produccions culturals", a Noves SL, Revista de Sociolingüística, Hivern 2008.

MORA, J.G. (1996). "Influencia del origen familiar en el acceso a la educación, en la obtención de empleo y en los salarios", a GRAO, J. i IPIÑA, A. (eds.) Economía de la educación: temas de estudio e investigación. Vitoria-Gasteiz, Servicio de Publicaciones del Gobierno Vasco.

PUJOLAR, J. (2001). Gender, Heteroglossia and Power. A sociolinguistic study of youth culture. Mouton de Gruyter, Berlin-New York.

RAMBLA, X. (2003). "Las desigualdades de clase en la elección de escuela", en Revista de Educación, nº 330, pàgs. 83-98.

SAN SEGUNDO, M.J. (1999). "La demanda de educación y el origen socioeconómico. ¿Se ha alcanzado la igualdad de oportunidades?", a Políticas de bienestar y empleo. III Simposio sobre igualdad y distribución de la renta y la riqueza. Madrid, Fundación Argentaria-Visor.

TORRIJOS, A. (2008). "Caracterització sociolingüística dels joves de Catalunya: alguns factors que expliquen els usos lingüístics", a Noves SL, Revista de Sociolingüística, Hivern 2008.

Ricard Benito i Pérez

IGOP, Universitat Autònoma de Barcelona

Isaac González i Balletbò

IGOP, Universitat Autònoma de Barcelona; UOC